

України періоду українських визвольних змагань 1917-1921 рр. Значне місце в цьому процесі посіли й українські військовополонені австро-угорської армії які працювали на підприємствах Криворіжжя, передусім вояки легіону Українських Січових Стрільців.

З моменту створення Української Центральної Ради та утворення Української Народної Республіки саме ця категорія військовополонених стала одним з головних джерел формування добровольчих підрозділів армії УНР, а Криворіжжя стало одним з трьох ключових місць набору до лав Січових Стрільців.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІАК). Ф. 313. Оп. 2. Спр. 3059. Арк. 140-144.
2. ЦДІАК. Ф. 2161. Оп.1. Спр. 255. Арк. 1-3.
3. Крезуб А. Початок Галицького куреню Січових стрільців. *Кур'єр Кривбасу*. 2000. С. 116-120.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі - ЦДАВО). Ф. 1105. Оп.1. Спр. 2. Арк. 106-113.
5. ЦДАВО. Ф. 1105. Оп.1. Спр. 66. Арк. 38.

Дояр Л.В.,
кандидат історичних наук, доцент
(м.Київ)

ЗУСТРІЧАЮЧИ СТОЛІТНІЙ ЮВІЛЕЙ ВІД НАДАННЯ КРИВОМУ РОГУ СТАТУСУ МІСТА: МАЛОВІДОМІ ФАКТИ З КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ 1920-х рр.

Кривий Ріг — велике промислове місто України з унікальним гірничо-металургійним комплексом, що являє собою завершений виробничий цикл і включає в себе цілу низку потужних підприємств — шахти, кар'єри, гірничо-збагачувальні комбінати, коксохімічний завод, металургійний комбінат. Уявити наше місто без цих гігантів неможливо, а, між тим, століття тому Кривий Ріг виглядав зовсім інакше — видобуток відкритим способом залізвмісної руди

відбувався фактично вручну, а на місцевому чавуноливарному заводі панувала важка немеханізована праця.

Під час революційних подій, світової та громадянської воєн стан Кривого Рогу взагалі став жалюгідним — вщент зруйноване господарство, масове безробіття, голод, холод, безпритульні діти, епідемії... І ось за таких умов було прийнято епохальне рішення про підняття адміністративного статусу: доба заштатного містечка нарешті завершилася і почалася історія населеного пункту з доволі цікавою автентичною назвою, яка, до речі, ніколи не змінювалася, розпочалися десятиліття потужного зростання, що забезпечили формування феноменального суспільного явища — промислового менталітету, колоритного криворізького «залізного» характеру. Останні, попри усі негаразди сьогодення, і досі вражають твердістю громадських рішень, умінням згуртуватися перед загрозами і викликами часу, вірністю дідівським традиціям та повагою до власної історії. Достатньо згадати, як зреагувало місто на спробу деяких столичних політиканів захопити крісло міського мера — нахабним варягам була дана рішуча відсіч, це попри те, що критичних зауважень до міськвиконкому не бракує і зараз. Демонстрацією криворізького характеру є щорічні святкування Дня визволення міста від нацистських загарбників 22 лютого, Дня Перемоги 9 травня. На відміну від Києва, де на річницю визволення 6 листопада до монументу Батьківщини-матері не було покладено жодної квіточки, а у день народження визволителя міста генерала Ватутіна було зганьблено його могилу у Маріїнському парку, криворіжці масово ідуть скорбною ходою до могил своїх предків і з повагою ставляться до історичного раритету — червоного Прапора Перемоги. І дай, Боже, криворіжцям сили і надалі встояти перед шаленим тиском екстремістів від влади, що не створивши благополучного теперішнього і зробивши примарним майбутнє усієї України, ще й намагаються позбавити наше травмоване суспільство власного минулого, викреслити з нашої пам'яті історію...

Зустрічаючи ювілей міського статусу Кривого Рогу особливо доречно, на нашу думку, пригадати перші роки його існування у новій для себе адміністративній ролі. Отже, Кривий Ріг став містом у лютому 1919 року, коли в Радянській Україні панував режим «воєнного комунізму» - невиправданий соціальний експеримент, що

тривав два роки і був скасований самими більшовиками. Перші кроки розбудови міста співпали у часі з іншим статусним підвищенням Кривого Рогу — згідно з радянською адміністративно-територіальною реформою 1922-1923 рр. колишнє заштатне містечко стало центром округу, набувши рівних прав з такими великими містами, як Харків, Київ, Катеринослав, Одеса. У цьому солідному і вкрай важливому для розвитку регіону статусі Кривий Ріг перебував до вересня 1930 р. Взагалі, то був унікальний період в історії нашого міста, про що автор писав в одній із своїх попередніх публікацій [1]. Становлення міста відбувалося за часів неоднозначної доби НЕПу, ліквідація якої майже співпала зі скасуванням округів і потрактовується як втрачений шанс для цивілізованого розвитку з усіма ознаками економічної демократії (існування різних форм власності, поява радянської буржуазії тощо) та духовної свободи для української нації (кампанія українізації, ліквідація неписьменності, національно-культурне відродження).

Виходячи з вищезазначеного, вважаємо за доцільне розглянути маловідомі факти культурного життя Кривого Рогу 1920-х рр., назвати невідомі дотепер імена криворізьких культурних діячів, очільників тогочасних закладів культури, встановлених нами під час опрацювання матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Книжкової палати України, наукової бібліотеки України імені В. Вернадського тощо.

Що ж собою являло культурне життя нашого міста у далекі 1920-ті рр.? Знайдені нами документи свідчать про наступне.

По-перше, тогочасний Кривий Ріг потерпав від безробіття і малих статків працюючих у галузі культури людей. Про це свідчать протоколи криворізької профспілки працівників мистецтва, що констатують не лише факт безробіття, але й демонструють владні методи по його усуненню. По-друге, у місті відчувався брак закладів культури — мистецька мапа міста на той час знаходилася у зародковому стані і проблему тимчасово вирішували червоні кутки, аматорські театри, кіносади тощо. Саме тоді у Кривому Розі почав працювати цирковий заклад. Нами знайдено документ, який свідчить про утворення у 1926 р. першого міського цирку, директором якого став діяч на прізвище Михайлина. По-третє, незважаючи на слабкість культурної галузі у новонародженому місті були свої зірки зі столичним

досвідом роботи. По-четверте, місто було одночасно охоплено кампаніями українізації, лікнепу, пролетаризації селянства, комуністичного виховання усіх верств населення. По-п'яте, ліквідація окружної системи адміністративно-територіального поділу УСРР та втрата статусу окружного міста загальмувала культурний розвиток Кривого Рогу, адже статусність, в першу чергу, відбивається на рівні, кількості, якості саме культурної сфери – потужні наукові школи, творчі осередки, "зіркові" люди рано чи пізно територіально переміщуються і зосереджуються у великих містах. По суті, районне визначення Кривого Рогу створило різкий дисонанс між промисловою могутністю майже мільйонного міста і його слабкою культурною забезпеченістю: 125-тикілометрове місто мало лише один театр з професійною трупю і цирк, що так і не створив власної трупи, а працював виключно за гастрольним графіком. Між тим, у сусідньому Дніпропетровську, у цей же час, у кроковій доступності один від одного розташовувалися чотири різножанрові театри (опери і балету, два драматичних театри, театр юного глядача), діяли унікальна в СРСР Льодова арена, де проводили чемпіонати з фігурного катання і хокею, зал органної музики, філармонія та багато інших об'єктів культурного призначення. Тоді як Кривий Ріг, у реєвакаційний 1944 р. ризикував втратити навіть власний гірничорудний інститут, кадри і майно якого хотіли розпорозити між Нижнім Тагілом, Свердловськом і Дніпропетровськом.

За доби НЕПу культурним життям Кривого Рогу, перш за все, опікувалася профспілка робітників мистецтва. У знайдених нами фінансових документах Криворізького окружного міського комітету говориться, що головою тогочасного центру профспілок був Захар Невський, завідувачем фінансовою частиною – товариш Кругліков [2, арк. 40]. У протоколах зборів членів міської спілки Робмису [скорочена назва профспілки робітників мистецтва – Л.Д.] повідомляється ім'я управляючого справами Криворізького центру профспілок: цю посаду на той час займав товариш Шехтман [3, арк. 2]. На зборах Криворізького Робмису впродовж 1926 р. головував Грінберг, секретарював Каневський, а ревізійну комісію очолювала Анісімова [3, арк. 3]. Профспілка працівників мистецтва вирішувала різноманітні питання: від прийняття до профспілки прибиральниці Кучер і

відхилення заяв Шаврової і Русаневич-Давидової до подання судової заяви на адміністратора комоперети А.О. Ларіна та його дружину Іриналь [3, арк. 3, 24].

У протоколі від 29 квітня 1926 р. йдеться про відкриття Червоного кутка у театрі і зазначається, що «це єдине підприємство працівників мистецтва у нашому місті» [3, арк. 4]. На цьому ж засіданні було прийнято рішення про відрахування коштів на користь англійських пролетаріїв, винесено догану членам профспілки, що не прийшли на чергові збори, зокрема, товаришам С. Новікову, Д. Червоненкісу, Д. Дейсерману, Н. Беляєву, С. Богохвальській, В. Каждіній, А. Равіну [3, арк. 4].

Порядок денний засідання від 1 листопада 1926 р. уміщував питання про відрахування 1% заробітку англійським гірникам допоки не завершиться їх забастовка, про прийняття до лав міського Робмису помічника кінодемонстратора Палацу праці товариша Лапідуса, про посилення співпраці з окружним політпросом, про боротьбу з безробіттям і недопущення фактів експлуатації членів Робмису, про проведення кампанії індивідуальної підписки на газети «Червоний гірник» і «Пролетарій» [3, арк. 6-7].

Вирішуючи проблему безробіття, криворізький Робмис створив Комітет по боротьбі з безробіттям (комборбез), який фіксував факти тотального скорочення штатів у кінотеатрах, звільнення «майже усього оркестру», після чого відсоток безробітних працівників мистецтва у Нікополі, наприклад, сягав 50% [3, арк. 9]. За таких умов Криворізький окружний робмис ініціював прийняття рішення про дозвіл театральних постановок у понеділки, що вважалися вихідними днями. Щоб нагодувати безробітних працівників культури у місті було утворено цирковий розважальний заклад. Це рішення зафіксовано у протоколі робмису від 5 квітня 1926 р., на засіданні окрім керуючого складу профспілки (Новіков, Барман, Грінберг, Каневський) були присутні артисти цирку Барановський і Михайлина, які засвідчили, що для функціонування криворізького цирку цілком достатньо кваліфікованих кадрів — цирк розглядався як спосіб боротьби з безробіттям [3, арк. 11]. Як зазначалося вище, Михайлина став першим керівником цирку у Кривому Розі.

Заробітня плата працівників культури виглядала жалюгідно — робітник кіносаду, маючи I кваліфікаційний розряд, отримував 10 карбованців 75 копійок на

місяць [3, арк. 20]. Як свідчать документи, у другій половині 1920-х рр. для працівників культурної сфери Криворіжжя діяв пільговий Будинок відпочинку, однак, місць у ньому не вистачало, принаймні, задовольнити усі заяви не вдавалося [6, арк. 11]. Та, незважаючи на скруту, працівники культури проводили й безкоштовні заходи. У протоколі від 10 листопада 1926 р. йдеться про спектакль «в рамках місячника безпритульних» [3, арк. 31]. Але документи криворізького робмису вкарбували в історію й злочинні дії своїх членів — 2 вересня 1926 р. за підписом Шехтмана було оприлюднено постанову про «непристойну поведінку адміністратора колективу комуністичної оперети під керівництвом Голубєва Ларіна А.О. і його дружини Іриналь» [3, арк. 24]. Зазначені особи, отримавши гроші для поїздки у Мелітополь і перевезення колективного багажу, зникли у невідомому напрямку. Ларіну дали 107 карбованців, окрім того, у нього на руках був аванс у розмірі 83 крб. 63 коп, а у його дружини 93 крб. 12 коп. (її відпустили у Херсон, за її проханням, буцімто, у відпустку) і з тих пір «ні багажу, ні грошей, ні Ларіна з дружиною». Шехтман підписав рішення про їх виключення з профспілки і подав заяву до нарсуду [3, арк. 24].

3 жовтня 1926 р. Шехтман очолив Робмис Маріупольського округу, а головою криворізької профспілки робітників мистецтва став Раюшкін [4, арк. 1; 5, арк. 8]. Секретарем окружного міськкому Робмису на той час був Каневський, а секретарем-діловодом Магаляс [5, арк. 8]. Слід зазначити, що відтоді документація профспілки укладалася українською мовою, а серед нагальних проблем, що розглядалися на засіданнях, були недоліки культурної роботи, відсутність керівництва у масовій роботі та необхідність організації Червоного кутка при Палаці праці [5, арк. 8].

3 початком 1927 р. у складі криворізького Робмису відбулися кадрові зміни — членами правління стали Герштейн, Гальський, Вальтер, Каневський, Мурашковський, Банков, Каждін і Телісов, головою було обрано Вальтера, завідувачем культвідділу – Гальського, а секретарем – Каневського [6, арк. 1]. Протоколи цього періоду рясніють заходами з комуністичного виховання. Окружна профспілка опікувалася питанням розповсюдження журналу «Вісник працівників мистецтва» [6, арк. 29]. Криворізький Робмис прийняв рішення про свій одночасний вступ у якість юридичного члена до всеукраїнського товариства «Геть

неписьменність» [6, арк. 23]. 13 лютого 1927 р. розглядалося питання про святкування 9-ої річниці Червоної Армії та проведення на її честь урочистого концерту [6, арк. 2]. У вересні 1927 р. Кривий Ріг почав готуватися до 10-ої річниці Жовтневої революції: було утворено комісію у складі 5-ти осіб (Грінберг, Гальський, Каневський, Тенетко, Каждін), прийнято рішення про поширення серед членів профспілки 6% займу на індустріалізацію, про проведення двотижневика заощаджень, про відкриття чергового Червоного кутка [6, арк. 17, 20].

Залишалося гострим питання безробіття: на користь безробітних колег по цеху криворізький робмис відрахував 1% своїх коштів [6, арк. 3]. У жовтні 1927 р. було затверджено штат кінотеатру окружної допомоги дітям у складі: 1 кіномеханік та 1 його помічник, 1 контролер, 2 білетери, 1 касир та музичне тріо [6, арк. 18]. Окрім того, було поставлено завдання з'ясувати, на яких підставах у місцях громадського харчування працюють музиканти (гармоністи, скрипалі) та скласти з ними, а також з фотографами та їх учнями, відповідні угоди-договори [6, арк. 18]. Впродовж першої половини листопада 1927 р. було проведено перепис безробітних членів спілки працівників культури і мистецтва [6, арк. 20]. Криворізька профспілка наполягала на утриманні заробітньої платні для своїх членів відповідно до колдоговору у розмірі 15 крб. 53 коп. для I розряду [6, арк. 26].

Профспілкою було поставлено питання про належну організацію художньої та театральної справи на Криворіжжі, про боротьбу з аматорщиною та впорядкування роботи аматорських драмгуртків на Криворіжжі [6, арк. 3, 31]. У зв'язку з інцидентом про розкрадання коштів (вищезгадувана справа Ларіна) та інші «ненормальності», трудовий колектив комоперети 8 березня 1927 р. було розформовано, документ з цього приводу підписав новий профспілковий лідер криворізького Робмису Вальтер [6, арк. 6]. Поряд з цим, були й позитивні приклади мистецького служіння: 22 листопада 1927 р. Робмис розглядав питання про влаштування 30-літнього ювілею драматичної акторки Кадміної [6, арт. 23]. Ювілейна комісія ініціювала присвоєння їй звання Героя Праці [6, арк. 26]. У поданні на нагородження говорилося, що артистка Кадміна не тільки має 30-літній стаж роботи, але й чималі заслуги перед народною владою — вона організувала

Лук'янівський народний будинок у Києві, керувала клубними драмгуртками тощо [6, арк. 26].

У 1928 р. головою криворізького Робмису став Каждін [7, арк. 1], мистецька профспілка під його головуванням заявила про свою участь у кампанії перевиборів Рад [7, арк. 1], поставила питання про необхідність утворення курсів профспілкової грамоти [7, арк. 4].

«Рік великого перелому» (1929) став періодом напруженого життя для митців Криворіжжя. Профспілка була змушена відстоювати свою позицію щодо недоцільності руйнації Літнього театру у міському саду, пропонуючи створити на його базі колектив із безробітних [7, арк. 7]. Приєднуючись до комуністичного виховання населення, Робмис розробив власний план святкування Міжнародного жіночого дня 8 березня [7, арк. 9], намітив низку заходів щодо святкування Міжнародного Червоного дня 1 серпня [7, арк. 25-26], відгукнувся на бандитське захоплення КВЖД [неперекладена з російської мови аббревіатура китайської східної залізниці – Л.Д.] та підписався на третю позику для проведення сталінської індустріалізації у розмірі місячного (!) окладу [7, арк. 26]. У зв'язку з «чистками» радянського та партійного апаратів через міські кінопроектори на екран демонструвалися гасла відповідного змісту [7, арк. 22]. Протоколи криворізького Робмису свідчать, що профспілка залучала своїх членів до соціалістичного змагання [7, арк. 36]. Робітники культури міста брали участь у акціях вилучення церков на потреби галузі: на загальних зборах членів профспілки 9 грудня 1929 р. розглядалося питання про відбирання приміщення церкви з метою організації у ній дитячого клубу [7, арк. 36].

У руслі радянської кампанії українізації 24 липня 1929 р. Робмис прийняв рішення про проведення двомісячника української культури на Криворіжжі. У рамках заходу було заплановано утворення гуртка українознавства, забезпечення профспілкової бібліотеки 50% україномовних книжок, проведення урочистого вечора, присвяченого будівництву української культури, за участю представників Всеукраїнської Академії Наук та столичної капели бандуристів [7, арк. 25]. Головами криворізького Робмису впродовж 1929 р. були Телесов, Білобородов,

Шейнфельд, а незмінним секретарем при них — товариш Завадніков [7, арк. 22, 25, 26].

Яскравим фактом культурного життя Кривого Рогу у другій половині 1920-х рр. стало утворення міських музичних курсів. Останні відкрилися 1 жовтня 1929 р. і мали у своєму складі 5 відділів: фортепіано, вокал, струнні інструменти, народні інструменти та відділ підготовки працівників музичних гуртків [7, арк. 37]. По суті, у 1929 р. було покладено початок першої криворізької музичної школи. Але справа музичної освіти міста була загальмована тим, що курси були платними, і багатьом батькам було не по кишені дати своїм дітям музичну освіту. Завідувачка школи Сандомирська з сумом писала про матеріальну незабезпеченість свого закладу, про низький рівень викладання музичних дисциплін, адже деякі вчителі не розвивають, а «псувають учнів» [7, арк. 37]. На момент відкриття курсів загалом нараховувалося 90 учнів, серед яких переважали діти службовців (50 осіб), до музичної освіти потягнулися діти з пролетарських сімей (18 осіб), селянських родин (3 особи), діти працівників кустарного промислу (9 осіб) і навіть діти «нетрудових елементів» (3 особи), школу відвідувало 5 вихованців дитячих будинків [7, арк. 37]. Але через матеріальну скруту, вже через два місяці кількість учнів скоротилася на третину: у «Доповідній записці» Сандомирської говориться, що станом на 1 грудня 1929 р. школу відвідувало лише 60 учнів, тобто скорочення контингенту на третину відбулося вже впродовж перших місяців роботи музичних курсів [7, арк. 37].

Ситуація з фінансуванням культурної галузі ще більш погіршилася після скасування окружної реформи у вересні 1930 р., коли Кривий Ріг став звичайним районним центром. Так, у переліку організацій, яким Всеукраїнське товариство пролетарського туризму та екскурсій у 1930 р. виділило талони на пільговий проїзд під час екскурсійних подорожей, Кривий Ріг взагалі не значився [8, арк. 63].

Отже, 1920-ті рр. займають особливе місце у розвитку Кривого Рогу. Це був період, коли наш населений пункт спочатку обживався у новому для себе міському статусі, а згодом, за двоступеневою територіальною реформою, отримав шанс перетворитися на потужний адміністративно-територіальний центр Півдня України.

Література та джерела:

1. Дояр Л.В. Адміністративно-територіальна реформа 1922-23 рр.: наслідки статусного зростання Кривого Рогу/ Л.В. Дояр// Розумовські зустрічі: збірник наукових праць/ Інститут законодавства Верховної Ради України; Дніпропетровський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові України та ін. – Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2017. – Вип. 4. - 254 с. - С. 174-183.
2. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВОВ України). - Ф. 2708 «Український республіканський комітет профспілки працівників мистецтва (м. Київ) (1921-1953 рр.)». - Оп. 1. - Спр. 297 «Криворізький окружний МК. Фінансові звіти криворізького Робмису». - 48 арк.
3. ЦДАВОВ України. - Ф. 2708. - Оп. 1. Спр. 348 «Протоколи управсправами ЦК (Кривий Ріг)». - 34 арк.
4. ЦДАВОВ України. - Ф. 2708. - Оп. 1. - Спр. 356 «Протоколи Маріупольського округу». - 91 арк.
5. ЦДАВОВ України. - Ф. 2708. - Оп. 1. - Спр. 389 «Листування з округами (Криворізький)». - 12 арк.
6. ЦДАВОВ України. - Ф. 2708. - Оп. 2. - Спр. 161 «Криворізький окргуртком (протоколи) 1927 р.». - 33 арк.
7. ЦДАВОВ України. - Ф. 2708. - Оп. 2. - Спр. 361 «Криворізька окрфілія (протоколи) 1929 р.». - 40 арк.
8. ЦДАВОВ України. - Ф. 2708. - Оп. 2. - Спр. 709 «Виставки, музеї, екскурсії 21.01.1930-27.12.1930». - 163 арк.

Москаленко В.Г.,
кандидат історичних наук, доцент,
Криворізький державний педагогічний університет

СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ВИБОРІВ НА КРИВОРІЗЖІ В 20-Х РОКАХ ХХ СТ.

Найбільш поширеною формою прямого народовладдя є інститут виборів. На сучасному етапі розвитку суспільства інститут виборів в Україні набуває надзвичайно важливого значення, оскільки ефективне функціонування вищезгаданого інституту є одним з критеріїв побудови дійсно демократичної держави. За допомогою інституту виборів здійснюється формування органів публічної влади: як державних інституцій – Верховної Ради та Президента України, так і